

D'holbach'ın Felsefesinde Doğa ve İnsan

Mustafa Kaya¹

ORCID: 0000-0003-3660-2532

DOI: 10.55256/TEMASA.1620716

Öz

18. yüzyıl Fransız Aydınlanma felsefesinin anahtar sözcüğü doğa olmakla birlikte bu yüzyılın önemli kazanımlarından biri, materyalist düşüncenin gelişimidir. Materyalist düşünce, Fransız Aydınlanma felsefesi içinde yeni bir ivme kazanmıştır. Bu ivmeyi sağlayan düşünürlerin başında ise Baron d'Holbach (1723-1789) gelmektedir. *Doğanın Düzeni* (Systeme de la Nature) adlı eseri, "materyalizmin incili" olarak kabul edilir; çünkü bu kitap, materyalizmin sürekliliğini destekleyen doğa, hareket, madde, meydana gelen her şeyin düzenliliği, düzen ve rastlantının doğası gibi temel motifleri sistematik bir biçimde özetlemektedir. Var olan her şeyin maddeden oluştuğu ve maddi süreçlerle açıklanabileceği görüşü ile materyalist, doğal dünyanın kendi içinde açıklanabileceği ve doğaüstü güçlere ihtiyaç duyulmadığı görüşüyle natüralist, zihin ve bedenin birbirinden farklı ve bağımsız iki varlık olmadığı görüşü ile ise monist bir felsefe ortaya koyarak d'Holbach, materyalizmi sistematik bir yapıya kavuşturmuş, onu belirsizlikten kurtarmış ve 19. yüzyıl Almanya'sında güçlü bir etki bırakmayı başarmıştır. Biz de bu çalışmada Fransız Aydınlanma felsefesi bağlamında, insanlık için zararlı olduğunu düşündüğü dini düşünceye yönelik yıkıcı ve eleştirel; materyalizm ve empirizme dayalı doğalcı ve bilimsel düşünce sistemiyle ise kurucu ve olumlu nitelikte görüşler ortaya koyan Baron d'Holbach'ın doğa ve insana dair görüşlerini Fransız Aydınlanma felsefesi'nin genel özelliklerini de dikkate alarak analiz edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: D'holbach, Aydınlanma, Materyalizm, Doğa, İnsan.

Nature And Human in D'holbach's Philosophy

Abstract

Although the key word of 18th century French Enlightenment philosophy is nature, one of the important achievements of this century is the development of materialist thought. Materialist thought gained a new momentum within the French Enlightenment philosophy. Baron d'Holbach (1723-1789) was one of the leading thinkers who provided this momentum. His work *The System of Nature* (Systeme de la Nature) is regarded as the 'bible of materialism' because it systematically summarises the basic motifs supporting the continuity of materialism. By putting forward a materialist philosophy with the view that everything that exists is composed of matter and can be explained by material processes, a naturalist philosophy with the view that the natural world can be explained in itself and does not need supernatural powers, and a monist philosophy with the view that the mind and body are not two different and independent entities, d'Holbach brought materialism into a systematic structure, saved it from uncertainty, and succeeded in leaving a strong impact on 19th century Germany. In this study, in the context of French Enlightenment philosophy, we will analyse the views of Baron d'Holbach, who put forward destructive and critical views on religious thought, which he thought was harmful to humanity, and founding and positive views on the naturalistic and scientific thought system based on materialism and empiricism, by taking into account the general characteristics of French Enlightenment philosophy.

Keywords: D'holbach, Enlightenment, Materialism, Nature, Human.

¹ Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. mustafakaya1976@gmail.com

Giriş

18. yüzyılda Avrupa'da yaşanan Aydınlanma Çağı, insanlık tarihindeki en önemli düşünsel ve toplumsal dönüşümlerden biri olarak kabul edilir. Fransızca'da "ışık" anlamına gelen "Lumières", İngilizce'de "Enlightenment" ve Almanca'da "Aufklärung" olarak adlandırılan bu dönem, rasyonalizm, empirizm ve hümanizm gibi felsefi akımların etkisiyle şekillenen bir Aydınlanma hareketi olarak nitelendirilir. Aydınlanma Çağı, İngiliz Devrimi ile başlayıp Fransız Devrimi ile doruk noktasına ulaşarak siyasi ve sosyal dönüşümlere zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, bireysel özgürlükler genişlemiş, eşitlik ve adalet ilkeleri öne çıkmış ve demokratik yönetimlerin temelleri atılmıştır.

"Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt" adlı makalesinde Kant Aydınlanma'yı şöyle tanımlar: "*Aydınlanma*, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir *ergin olmama* durumundan kurtulmasıdır." Kant'a göre, bu durumun sebebi aklın yetersizliği değil, aksine, bireylerin kendi akıllarını kullanma cesaretini gösterememesidir. İnsanlık, aklını kullanmak yerine, geleneklere, otoritelere veya başkalarının düşüncelerine körü körüne bağlı kalmıştır. Bu nedenle, Aydınlanma'nın parolası "Sapere aude!" yani "Aklını kendin kullanma cesaretini göster!" olmalıdır.² Bu cesaret, bireylerin kendi düşüncelerini oluşturmaları, sorgulamaları ve bağımsız kararlar vermeleri için gereklidir.

Aydınlanma Felsefesi ise 18. yüzyılda "insanın varlığının anlamı ve bu dünyadaki yerinin ne olduğu" problemi etrafında ortaya çıkan sorular, bu sorulara verilen yanıtlar ve bu yanıtlara temel olan düşüncelerle şekillenen bir çağda bir grup düşünür tarafından var olan değerler ve toplumsal kurumların eleştirilmesi amacıyla başlatılan bir felsefe hareketinin adıdır. Ancak yirminci yüzyılın önemli filozoflarından Ernst Cassirer'e göre, Aydınlanma Felsefesi bu basit tanımın ötesinde, daha karmaşık ve sürekli dönüşen bir süreçtir. O, Aydınlanma'nın belirli fikirler veya kişilerle sınırlandırılmayacağını savunur. Ona göre, Aydınlanma'nın gerçek doğası, Voltaire, Montesquieu, Hume, Condillac, d'Alembert, Diderot, Wolf ve Lambert gibi düşünürlerin bireysel görüşlerinden çok, bu düşünürlerin içinde yer aldığı ve sürekli olarak şekillendiği daha büyük bir tarihsel süreç içinde gizlidir. Bu süreçte şüphe, araştırma, yıkım ve yeniden inşa gibi zihinsel faaliyetler birbiriyle iç içe geçerek yeni bilgi ve anlayışlara yol açar. Cassirer'in bu yaklaşımına göre, Aydınlanma, bir fabrikada tek bir vidanın harekete geçirdiği sayısız dişli gibi, görünmeyen ancak çok etkili bir güçtür. Bu gücün yarattığı etkiler, tarih boyunca sınırları zorlayarak insan düşüncesini ve toplumları derinden dönüştürmüştür.³

Öte yandan 18. yüzyıl boyunca Aydınlanma terimi bir döneme değil, bir sürece, bireylerin dahil olduğu bir dizi faaliyete atıfta bulunur. Bu faaliyetler, o zamanlar felsefe olarak adlandırılan şeyin, daha sonra doğa bilimleri, beşeri bilimler ve sosyal bilimler olarak sınıflandırılacak olan bir dizi meseleye uygulanmasını içeriyordu.⁴ Bütün Aydınlanma düşünürleri, gerçek aydınlanmanın, vahye veya imanın sırlarına müracaat etmekten ziyade, bireysel, sosyal ve politik hayatın problemlerine akli ve felsefi yöntemleri uygulamak anlamına geldiğini söyler. Başka bir ifadeyle tüm Aydınlanma düşünürleri sürekli olarak mistisizmin karanlığı ve dogmatizmin yanlış ve koyu ışığının aksine, aklın ışığına, bütün açıklığıyla parlayan içsel bir ışığa gönderim yapmışlardır.

Biz de bu çalışmada Fransız Aydınlanma Felsefesi bağlamında, insanlık için zararlı olduğunu düşündüğü dini düşünceye yönelik yıkıcı ve eleştirel; materyalizm ve empirizme dayalı doğalcı ve bilimsel düşünce sistemiyle ise kurucu ve olumlu nitelikte görüşler ortaya koyan Baron d'Holbach'ın doğa ve insana dair görüşlerini ele alacağız. Bunun için ilk olarak Fransız Aydınlanma Felsefesi'nin genel özelliklerini tespit ettikten sonra d'Holbach'ın doğa ve insan telakkisini analiz edeceğiz.

² Immanuel Kant, "Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt" *Immanuel Kant Seçilmiş Yazılar* içinde, çev. Nejat Bozkurt 2. bs. (İstanbul: Sentez Yayınları, 2015), 311.

³ Ernst Cassirer, *The Philosophy of the Enlightenment*, çev. Fritz C. A. Koelln ve James P. Pettegrove. (USA: Princeton University Press, 1951), ix.

⁴ Schmidt, "Enlightenment" in *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Donald M. Borchert 2. bs. c. 3 (USA: Macmillan Reference, 2005), 242.

1. Fransız Aydınlanma Felsefesi

Aydınlanmayı tek bir Avrupalı kültürel fenomen olarak değerlendiren yaklaşımın yanı sıra İngiliz Aydınlanması, İskoç Aydınlanması, Fransız Aydınlanması ve Alman Aydınlanması gibi farklı Aydınlanmalardan ibaret gören bir yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımdan hareketle Fransız Aydınlanma Felsefesine baktığımızda onun sadece Aydınlanma Felsefesi diye adlandırılan entelektüel oluşumun ruhunu temsil etmekle kalmadığı, fakat bu ruhu gerçekten oluşturduğu görülür.⁵ Çünkü Fransız Aydınlanması, her ne kadar Hume veya Kant gibi birinci sınıf dahi filozoflarla temsil edilmese de bilimsel yaklaşımı, ilerlemeciliği, kapsamlı din eleştirisi, iyimserliği, reformist tavrı, ütopyizmi ve de meşhur *Ansiklopedi*'siyle Aydınlanma hareketinin bütün karakteristik özelliklerini bir arada sunar.⁶

Fransız Aydınlanması, Montesquieu, Diderot, D'Alembert, D'Holbach, Helvétius, Condillac ve Voltaire gibi önde gelen düşünürler tarafından temsil edilmiştir. Bu entelektüeller, insanları daha iyi ve daha mutlu bir geleceğe ulaştırma amacıyla kendilerini toplumsal araştırmalara adanmış yazarlar, reformcular ve propagandacılar olarak hareket ettiler. Çağlarının, Avrupa'nın barbarlık ve karanlık olarak nitelendirdikleri bir dönemden nihayet çıkmakta olduğu yeni bir çağ olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle, bu dönüşümü gerçekleştirmek ve süreci hızlandırmak için neredeyse bir parti disiplini içinde çalıştılar. Her ne kadar resmi bir siyasal parti kurmamış olsalar da mevcut politik düzenin ve kilisenin muhalifleri olarak bir partinin üyeleri gibi davrandılar. Ortak bir "aydınlatma" politikası doğrultusunda, bu davanın inançlı teorisyenleri ve uygulayıcıları olarak çaba gösterdiler.⁷

Fransız Aydınlanma Felsefesi, Voltaire ve Diderot'nun deizmiyle başlayan, d'Holbach'ın ateizmine ve Cabanis'in kaba materyalist dünya görüşüne uzanan, din karşıtı bir hareket olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede, kimi düşünürler Fransız felsefesini sürekli dinsizliğe doğru ilerleyen ve Notre Dame Katedrali'nin kutsallığının ihlal edilmesiyle doruk noktasına ulaşan bir süreç olarak görürken, kimileri ise bu hareketi, bilincin dinsel hurafelerden ve kilisenin baskıcı otoritesinden kurtuluşu olarak değerlendirmiştir.⁸ Bu bağlamda 18. yüzyıl Fransız filozoflarının düşüncelerinin, biri negatif, diğeri pozitif olmak üzere iki boyut taşıdığı söylenebilir. Negatif boyut, geçmişin tüm düşünce, inanç ve kurumlarına karşı bir eleştiri ve mücadele mücadelesi sürecini temsil ederken; pozitif boyut, akıl ve bilimin rehberliğinde kurulacak yeni bir dünyanın müjdecisi ve inşacısı olma misyonunu taşıyor başlatmışlardır.⁹

Fransız Aydınlanma filozofları, Descartes, Newton, Locke ve Bayle gibi 17. yüzyıl düşünürlerinin fikirlerinden etkilenmiş, bu fikirleri genelleştirerek din, eğitim ve politika başta olmak üzere neredeyse tüm alanlara uygulama ve yayma çabasına giriştiler. Kilisenin manevi liderlik görevini artık yerine getiremediğine inanarak, "aklı Tanrı, Newton'un düşüncelerini İncil, kendilerini ise birer peygamber" olarak gören yeni bir düzen yaratmayı amaçladılar.¹⁰

Fransız Aydınlanma felsefesi, materyalist bir varlık anlayışını da içinde barındıran bir karaktere sahiptir. Bu durum, radikal bir doğalcılığın materyalizmle sonuçlanması olarak değerlendirilebilir ve Aydınlanma'nın her şeyin mekanik ve matematiksel yasalarla açıklanabileceğini öne süren açıklama paradigmasının evrenselleştirilmesinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bir şey mekanik ve matematiksel yasalarla ifade edilebiliyorsa, ölçülebilir ve hesaplanabilir. Ölçülebilir ve hesaplanabilir bir şey ise belirli bir büyüklüğe, şekle ve ağırlığa sahip olması anlamında daha da somutlaştırılır; başka bir deyişle, maddi bir şey olarak tasavvur edilmesi kaçınılmaz hale gelir. Bu bağlamda, her şeyin mekanik ve matematiksel yasalar çerçevesinde açıklanması gerektiğini savunan Aydınlanmacı paradigma, varlık alanındaki her şeyin maddi olması gerektiği sonucuna ulaşır ve bu yaklaşım materyalizmi doğurur.¹¹

⁵ Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi* 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 35.

⁶ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 171.

⁷ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 172.

⁸ Frederick Copleston, *Aydınlanma, Fransız Aydınlanmasından Kant'a*, çev. Aziz Yardımlı. c. 6/1 (İstanbul: İdea Yayınevi, 1996), 9.

⁹ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 175.

¹⁰ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 173.

¹¹ Kasım Küçükalp ve Ahmet Cevizci, *Batı Düşüncesi, Felsefi Temeller* (İstanbul: İsam Yayınları, 2010), 137.

Fransız Aydınlanması filozofları, farklı tonlarda fikirler savunmalarına rağmen bazı temel noktalarda ortak görüşlere sahiptir. Öncelikle, bilginin kaynağını duyular ve deneyimde ararlar. Buna paralel olarak, kendini bilmenin nesneleri bilme sürecinin bir parçası olduğunu ve bunun deneyim sınırları içinde kalan objektif bir yaklaşıma dayandığını iddia ederler. Varlık felsefesi bağlamında ise materyalizmi ve mekanizmi benimsemiş, doğalcılığı, doğaya içkinliği savunmuşlardır.¹²

İkinci olarak, Fransız Aydınlanması filozoflarının ortak referans noktası doğadır. Onlara göre, insanlar ve kurumlar, her şeyde uyulması gereken bir doğal düzene tabidir. Doğayı, toplumu, tek kelime ile çevreyi anlamada, açıklamada ve hatta yönetmede geleneklere ya da otoritelere değil, insan aklına başvurmak gerekir. Doğal sistemlerin tanımlanması konusunda kendi aralarında farklılıklar görülse de doğal bir ahlak, doğal bir hukuk, doğal bir din ve doğal bir ekonomik sistemin var olduğuna inanmışlardır. Buna bağlı olarak da insanın diğer varlıklar gibi doğal düzene ve onun yasalarına tabi olduğu için özgür olmadığı, iyiden iyiye güdülerıyla belirlenmiş olduğunu ifade etmişlerdir.

Son olarak Fransız Aydınlanması filozoflarına göre bütün canlıları ve insanları harekete geçiren biricik şey egoizmdir, hayatta kalma içgüdü, mutluluk çabası ve hazcılıktır. Bu kavramlar, sanki aynı anlama geliyormuşçasına biri ötekinin yerine rastgele kullanılır. Önemli olan, bencilliğin ve hayatta kalma güdüsünün, aklın sınırları içinde tutulması, kendi mutluluğu için çabalamanın toplumun mutluluğuyla uyum içine sokulmasıdır.

2. Baron d'Holbach'ın Doğa Anlayışı

18. yüzyıl Fransız filozoflarının önemli keşiflerinden biri de Doğa'dır. Doğa, dinamik bir yaşam gücü ve doğurgan bir ana olarak haklarına kavuşur. Diderot ve Rousseau'da "tabiat ana" teması bütün gücüyle kendini gösterir. Bu dönemde doğa, düşünürleri yücelten tılsımlı bir sözcüktür; vesayet ve koruyuculuk gücünü ifade eder.

Diderot tüm yaşamı boyunca tabiat anaya büyük bir aşk duymuştur ve bu nedenle, doğayı bir üvey anne, annelik vasfını yitirmiş bir anne gibi gören Marquis de Sade'a karşıdır. Diderot doğayı üretken, coşku yaratan bir kaynak ve gerçeklerin anası, iyi olan her şeyi bağrında barındıran bir şey olarak görürken, Sade doğayla ölümü birbirine bağlar. Jean-Jacques Rousseau da tabiata âşıktır. Ancak Rousseau'nun doğa anlayışı, Diderot'unkinden biraz farklıdır. Rousseau için doğa, insanla uyum içinde yaşayan şefkatli bir dosttur. Chateaubriand'dan önce doğanın gizemini bu kadar yücelten başka bir yazar olmamıştır.¹³

Birçok anlam yüklenmiş olan doğa sözcüğü 18. yüzyıl Fransız düşüncesinin anahtar sözcüğü olmakla birlikte bu yüzyılın en önemli kazanımlarından biri, materyalist düşüncenin gelişimidir. Aydınlanma düşüncesi zorunlu olarak materyalist bir yapıya sahip olmasa da, materyalist yaklaşımlara oldukça yakın durmuştur. Bu dönemde materyalist düşünce, Aydınlanma hareketi içinde yeni bir ivme kazanmıştır. Bu ivmeyi sağlayan düşünürlerin başında ise Baron d'Holbach (1723-1789) gelmektedir.¹⁴ *Doğanın Düzeni* (Systeme de la Nature) adlı eseri, "materyalizmin incili" olarak kabul edilir; çünkü bu kitap, materyalizmin sürekliliğini destekleyen temel motifleri sistematik bir biçimde özetlemektedir. Bu eserle d'Holbach, materyalizmi sistematik bir yapıya kavuşturmuş, onu belirsizlikten kurtarmış ve 19. yüzyıl Almanya'sında güçlü bir etki bırakmayı başarmıştır.¹⁵

Doğanın Düzeni başlıklı eserinde d'Holbach, Fransız Aydınlanma filozoflarının farklı eğilimlerini bir araya getirerek bunları en uç noktalara taşımıştır. Bu tespit, hiç kuşkusuz doğru olsa da, onun düşünceleri dönemin pek

¹² Oscar Ewald, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, çev. Gürsel Aytaç. 2. bs. (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013), 26.; Serdar Taşçı, "Aydınlanma(nın) Felsefesi," *Toplumbilim Dergisi* sayı: 11 (2000): 132.

¹³ Jacqueline Russ, *Felsefe Tarihi 3, Aklın Zaferi*, çev. İsmail Yerguz. c. 3 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 20.

¹⁴ Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi 2, Gerçekçi Düşüncenin Gelişimi* 6. bs. (İstanbul: Bulut Yayınları, 2012), 278.

¹⁵ Ewald, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, 136.

çok insanı tarafından aşırı bulunmuştur. Örneğin, Voltaire eseri tanrıtanımazlığı nedeniyle eleştirirken, Goethe çok daha sert bir değerlendirmede bulunmuştur. Goethe, “böyle bir kitabın neden tehlikeli olduğunu anlayamadık. Bize öylesine gri, öylesine kasvetli, öylesine ceset gibi göründü ki varlığına dayanmakta güçlük çektik ve önünde bir hayaletin önündeymiş gibi tüylerimiz ürperdi.”¹⁶ diyerek d’Holbach’ın çalışmasının, doğayı ve yaşamı anlamlı kılan her şeyden yoksun olduğunu ifade etmiştir.

d’Holbach’ın *Doğanın Düzeni* adlı eseri iki ana kısma ayrılmıştır: Birinci kısım sistemin genel ilkelerini ele aldığı ontolojik ve epistemolojik kısım, ikincisi ise dini reddedip sosyal ahlakla onun yerini telafi etmek isteyen kısımdır. Kitabın ilk kısmı doğa incelemesinin genel ilkelerini ele alır. Doğa, hareket, madde, meydana gelen her şeyin düzenliliği, düzen ve rastlantının doğası d’Holbach’ın temel fikirlerini birbirine bağladığı ana noktalardır.

Önsözden itibaren d’Holbach gerçek amacının, “insanı doğaya yaklaştırmak, ona akli sevdirmek, erdeme tapırmak, onu kesinlikle arzuladığı mutluluğa götürecekt tek uygun yolu ondan gizleyen gölgeleri dağıtmak”¹⁷ olduğunu belirtir. Ona göre insanın mutsuzluğunun kaynağı doğa konusundaki bilgisizliğidir. İnsanın daha çocukken öğrendiği varoluşuyla iç içe geçmiş kimi düşünceler ve önyargılar, onun zekasını doğru yoldan saptırır. Görevimiz bizi doğru yoldan saptıran hileleri yok edebilmek için gerekli olanakları araştırmaktır. Bu belaların devası doğanın kendisinde aranmalıdır. Bunun için deneyimin rehberliğinde aklımızla, önyargılara saldırmaktır.¹⁸

d’Holbach’a göre tüm doğal yapımızın, düşüncelerimizin, bilgimizin tek bir amacı vardır, o da kendi doğamızın bizi sürekli çabalamaya zorladığı bir mutluluğu bize sağlamaktır. Yaptığımız, düşündüğümüz, olduğumuz, olacağımız her şey, evrensel doğanın eseridir. Düşüncelerimiz, istencimiz, eylemlerimiz, doğa tarafından bize aşıl原因an niteliklerin ve onun bizi içine yerleştirdiği koşulların zorunlu sonuçlarıdır. Doğa insanı meskeni olması gereken bu dünyaya çıplak ve çaresiz olarak gönderir ama çok geçmeden çıplaklığını örtmeyi, sert hava koşullarından korunmayı öğrenir. Hayvanlar da basit ihtiyaç ve formlardan kalkarak gitgide daha karmaşık ihtiyaç ve formlara yönelirler. Bu aynı durum bitkiler için de söz konusudur.¹⁹

Fiziksel bir varlık olarak insan, duyularımızın anlamamızı sağlayacağı nedenlerle, moral (*ahlaki*) insan ise önyargılarımızın bilmemizi engellediği fiziksel nedenlerle hareket eden insandır. d’Holbach’a göre mutlu insan, doğanın nimetlerinden nasıl yararlanacağını bilendir; mutsuz insan ise doğanın nimetlerinden yararlanamayandır. Bu nedenle insanın bütün araştırmalarında başvurması gereken yer doğa felsefesi ve deneyimdir; dininde, ahlakında, zevklerinde, acılarında, yaşamasında, siyasal yönetiminde, bilimlerde ve sanatlarda başvurması gereken bunlardır. Deneyim bize doğanın yalın, tekdüze ve değişmeyen yasalarla işlediğini öğretir. İnsan duyguları sayesinde bu evrensel doğaya bağlıdır; onu duyularımız aracılığıyla deneyimleyebilir ve gizlerini keşfedebiliriz, deneyimden çıktığımız anda, hayal gücümüzün bizi yanlış yönlendirdiği bir boşluğa düşeriz.²⁰

d’Holbach, insanların tüm hatalarının kaynağını, doğadan uzaklaşmaları ve doğa yasalarını doğru bir şekilde anlamamalarına bağlar. Ona göre insanlar, kendilerini ve çevrelerini yanlış değerlendirerek, izlemeleri gereken yolları görememiş ya da doğru yöntemleri denememişlerdir. Doğadan kopuk bir varoluş, hem kendimiz hem de evren hakkındaki yanlışlarımızı zemin hazırlar. Deneyimin dışında kalan tüm sistemler, varsayımlar ve akıl yürütmeler, uzun bir hatalar ve saçmalıklar zincirinden başka bir şey değildir. Eksik bilgi ve deneyimlerimiz, yetersiz fikirlerimizin temelini oluşturur; her yanlış ise bir önyargının kaynağıdır. Doğayı tanımadığı için insan, kendine tanrılar yaratmış ve bu tanrılar, onun umut ve korkularının merkezi haline gelmiştir. Oysa insan, doğanın sevgi ya da kin gibi duygulara

¹⁶ Akt., Copleston, *Aydınlanma, Fransız Aydınlanmasından Kant’a*, 55.

¹⁷ Baron d’Holbach, *Doğanın Düzeni*, çev. Kadir Paksoy. (İstanbul: Doruk Yayınları, 2024), 14.

¹⁸ d’Holbach, *Doğanın Düzeni*, 13.

¹⁹ d’Holbach, *Doğanın Düzeni*, 32.; Friedrich Albert Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi I-II*, çev. Ahmet Arslan. (İstanbul: Sentez Yayınları, 2016), 359.

²⁰ d’Holbach, *Doğanın Düzeni*, 33.

sahip olmadığını, sadece değişmez yasalarla işleyen sürekli bir süreç olduğunu fark edememiştir. Bu süreç, bazen haz, bazen acı getirirse de doğanın tarafsız işleyişinin bir sonucudur.²¹

d'Holbach'a göre evren, var olan her şeyin engin bir bütünü olarak yalnızca madde ve hareketten oluşur. Bu bütün, uçsuz bucaksız bir nedenler ve sonuçlar zincirini sürekli ve kesintisiz bir şekilde gözler önüne serer. Bazı nedenleri duyularımızla doğrudan algılayabildiğimiz için biliriz; diğerlerini ise bilemeyiz, çünkü bu nedenler genellikle birincil kökenlerinden çok uzak etkiler aracılığıyla ortaya çıkar. Evrenin temelini oluşturan maddeler, sonsuz çeşitlilikte ve çok yönlü bir şekilde bir araya gelir; sürekli olarak birbirleriyle etkileşim ve iletişim halindedir. Maddenin bu farklı özellikleri, sayısız birleşimi ve bu birleşimlerin kaçınılmaz sonucu olan çeşitli etkileşim biçimleri, varlıkların özünü meydana getirir. Bu öze dayalı olarak, varlıkların işgal ettiği farklı düzenler, seviyeler ya da sistemler şekillenir. Tüm bu farklılaşmış özerin toplamı ise doğa (*nature*) olarak adlandırılır.²² Doğa en geniş anlamıyla, maddenin farklı birleşimlerinden ve bu birleşimlerin evrende sunduğu hareket çeşitliliğinden kaynaklanan büyük bir bütündür. Daha dar bir anlamda ise, her bir varlıkta düşünüldüğünde, doğa o varlığa özgü, onu diğerlerinden ayıran hareketlerin veya eylem biçimlerinin birleşimlerinden oluşur. Böylece insan, kendine özgü özelliklerle donanmış bir bütün olarak belirir. Bu özellikler, belirli etkiler alabilen, bu etkiler doğrultusunda harekete geçebilen ve organizasyon adı verilen bir düzene dayalıdır. İnsan, duyumsama, düşünme ve hareket etme gibi yetilerle donanmış, özünde diğer varlıklarla karşılaştırıldığında farklılık gösteren bir madde bileşiminin sonucudur.²³

Doğal olan (*natural*) ise şeylerin özüne ya da doğanın içerdiği tüm varlıklar için bu varlıkların bulundukları farklı düzenlerde ve hareket etmek zorunda oldukları farklı koşullarda doğanın koyduğu yasalara uygun olandır. Dolayısıyla sağlık, belirli bir durumdaki insan için doğaldır, başka koşullar altında hastalık onun için doğaldır, ölüm, vücudun, hayvanın varlığı vb. için gerekli olan bazı şeylerden yoksun olduğu doğal bir durumdur. Öz olarak da bir varlığı olduğu gibi oluşturan şey, hareketi, özelliklerinin ya da niteliklerinin tümü anlaşılmalıdır. Düşmenin taşın özünden olduğunu söylediğimizde, düşmenin, ağırlığının, yoğunluğunun, parçalarının bağlantısının, hangi elementlerin birleştiğinin zorunlu bir etkisi olduğunu söylemek demektir. Kısacası bir varlığın özü, onun tikel ve özel doğasıdır.²⁴

2.1. d'Holbach'ın Hareket Kuramı

De La Mettrie, *Ruhun Doğal Tarihi* adlı makalesinde maddenin ve hareketin dışında bir şey olmadığını söyler. Ona göre tamamıyla biçimsiz ve pasif madde yoktur. Madde ve form çözülemez bir birlik içinde karşılıklı olarak birbirini değiştiren şeyler üzerinde etkide bulunur ve aynı şey hareket için de geçerlidir. Pasif varlık ancak düşüncemizde formdan ayırdığımız maddedir. Genişleme, biçim ve hareket maddeyle, madde de bazen duyu ile bir aradadır.²⁵ *Doğanın Düzeni*'nde d'Holbach bir adım daha ileri gider ve hareketin başlangıçta maddeye yerleştirilmiş olduğunu kabul eder.

d'Holbach, hareket kuramında genel olarak Toland'ın ortaya koyduğu ilkeyi benimsemekle yetinir. Her ne kadar hareketi tam anlamıyla tanımlayamamış olsa da, onu matematiksel açıklamalara girmeksizin her yönüyle ve derinlemesine inceler. Bu bağlamda, yazarın tüm eser boyunca pratik amacına uygun bir şekilde, pozitif ve somut fikirleri genel ve soyut düşüncelerin yerine geçirdiğine de özellikle dikkat çekmek gerekir.²⁶

²¹ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 34.; Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi I-II*, 359.

²² d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 36.

²³ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 36.

²⁴ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 37.

²⁵ Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi I-II*, 325.

²⁶ Lange, Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi I-II*, 360.; Cemil Sena, "HOLBACH, Paul-Henri-Dietrich Baron" *Filozoflar Ansiklopedisi* içinde (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975), 447-448.

d'Holbach'a göre hareket, bir cismin konumunu değiştirmesi ya da yer değiştirme eğilimi göstermesi, yani ardışık olarak uzayın farklı bölgelerine denk gelmesi ya da başka bir cisme göre uzaklığını değiştirme çabasıdır. Ona göre, organlarımız arasındaki ilişkileri düzenleyen tek unsur da harekettir. Sadece hareket aracılığıyla hem içimizdeki hem de dışımızdaki varlıklar üzerimizde etkili olabilir; bu sayede onların varlığını fark eder, niteliklerine göre değerlendirme yapar, birini diğerinden ayırt eder ve onları belirli sınıflara ayırırız.²⁷

d'Holbach'ın materyalizmi, aynı zamanda determinist bir dünya görüşünü ifade eder. Ona göre, evrende var olan her şey ve meydana gelen tüm olaylar zorunlulukla var olur ve yine zorunlulukla gerçekleşir. Evrende mutlak ve değişmez yasalar hüküm sürer ve bu yasalar mutlak bir determinizmi beraberinde getirir. Bu nedenle, doğadaki her varlık ve her olay, belirli doğal nedenlerin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda d'Holbach'a göre neden (*cause*), bir başkasını hareketine geçiren ya da onda bazı değişiklikler oluşturan bir varlık iken; etki, bir cismin diğerinden hareket yoluyla ürettiği değişiktir.²⁸

d'Holbach'a göre her varlık kendine özgü doğası gereği, üretme ve alma yetisine, çeşitli hareketleri iletme gücüne sahiptir. Bir nesneyi bilmek, onu duyumsamış olmaktır; onu duyumsamak, onun tarafından hareket ettirilmiş olmaktır. Görmek, görme organı tarafından devindirilmektir; duymak işitme organı tarafından uyarılmaktır, vb. Son olarak bir cisim üzerimizde nasıl bir etkide bulunursa bulunsun, onu ancak bizde yarattığı bazı değişikliklerden anlarız. Duyularımız çevremizdeki varlıklarda genellikle bize iki tür hareket gösterir: Biri, tüm bir cismin bir yerden başka bir yere transfer edilmesini sağlayan kütlenin hareketidir. Bu hareketi tamamen duyumsarız. Düşen bir taş, yuvarlanan bir top, bir kolun hareket ettiğini ya da konumunu değiştirdiğini gördüğümüzdeki gibi. Diğeri ise, bir cisme özgü enerjiye, yani bu cismi oluşturan duyarsız moleküllerin özüne, bileşimine, hareketine ve reaksiyonuna bağlı olan içsel ve gizli bir harekettir. Bu hareket bize kendini göstermez, biz onu ancak cisimlerde ya da karışımlarda bir süre sonra ayırt ettiğimiz değişimlerden biliriz. Fermentasyonun un moleküllerinde oluşturduğu gizli hareketler bu türdendir.²⁹

Görünür ya da gizli hareketler, bir cisme yabancı bir nedenden dolayı ya da onun dışında var olan ve duyularımızın bize algılattığı bir kuvvet tarafından yaratıldığında kazanılmış hareketler olarak adlandırılır. Rüzgârın bir teknenin yelkenlerini şişirip yol almasına neden olduğu hareket budur. Gördüğümüz değişikliklerin nedenlerini kendi içinde taşıyan bir cisimde uyarılan harekete *spontane* (kendiliğinden) hareket denir. Yürüyen, konuşan, düşünen insanın hareketleri bu türdendir.³⁰ Bununla birlikte üzerinde daha iyi düşünürsek, mutlak anlamda kendiliğinden bir hareketin olmadığını görebiliriz. İnsanın iradesi, onda bir değişiklik yaratan dış nedenler tarafından harekete geçirilir ya da gizlice belirlenir.³¹

d'Holbach'a göre varlıkların hareketlerinin doğası ne olursa olsun, bunlar her zaman özlerinin ya da onları oluşturan niteliklerin ve eylemlerini deneyimledikleri nedenlerin zorunlu sonuçlarıdır. Her varlık ancak belirli bir biçimde hareket edebilir; yani kendine özgü özünden, özel bileşiminden, bireysel doğasından, kısaca, özgül enerjilerinden ve dürtü aldığı cisimlerin enerjilerinden kaynaklanan yasalara göre hareket eder. Hareketin değişmez yasalarını oluşturan şey budur. Bu nedenle ağır bir cismin düşüşü sırasında, düşüşünü durdurabilecek bir engelle karşılaşmadığı takdirde, zorunlu olarak düşmesi gerekir. Yani duyarlı bir varlığın doğal olarak zevk araması, acıdan kaçınması; ateşin mutlaka yanması ve ışığı yayması gerekir. Öyleyse her varlığın kendi hareket yasaları vardır ve daha güçlü bir neden eylemini kesintiye uğratmadıkça bu yasalara uygun olarak hareket eder.³²

²⁷ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 38.

²⁸ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 38.

²⁹ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 39.

³⁰ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 39.

³¹ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 40.

³² d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 40.

Öte yandan evrende var olan her şey hareket halindedir ve doğanın özü hareket etmektir. Doğada var olanları dikkatlice incelersek, hiçbirinin mutlak dinginlik içinde olmadığını görürüz. Bize devinimden yoksun görünenler gerçekte sadece görelî ya da görünürde durağandır; o kadar algılanamaz ve o kadar az belirgin bir hareket içindedir ki değişimlerini algılayamayız. Bize durağan görünen her şey gerçekte bir an bile aynı durumda kalmaz. Fizikçilerin çoğunu *nisus* (kendiliğinden hareket çabası) dedikleri şey de ancak hareketle açıklanabilir.³³ Beş yüz kilo ağırlığındaki bir taş bize dünya üzerinde hareketsiz duruyormuş gibi görünür, ama gerçekte bir an bile durmadan yeryüzüne kuvvetle bastırır, yer de ona direnir ya da onu iter. İnsan bu taşla yerin arasına elini koyarsa, görünüşteki hareketsizliğine karşılık bu taşın elini ezebilecek bir kuvvete sahip olduğunu gösterecektir. Hiçbir zaman tepkisiz bir etki yoktur.³⁴ O halde Diderot'nun “canlı” ve “cansız” diye adlandırdığı kuvvetler de, aynı türdendir. Sonraki yüzyılda d'Holbach'ın bu düşüncesi Büchner tarafından maddenin canlılığı açısından ele alınacak ve Haeckel de bu canlılık fikrinin yanına bir tabiat Tanrısı ekleyecektir. Fakat şurası açıktır ki, ister Büchner olsun, ister d'Holbach olsun, maddeyi aynı türde düşünmüşlerdir.³⁵

Doğa, her şeyin hareket içinde olduğu; eğer hareket olamazsa doğa olmaktan çıkacağı ve kesintisiz hareket olmadan hiçbir şeyin korunamayacağı, üretilemeyeceği ve hareket edemeyeceği bir bütündür. Bu nedenle doğa düşüncesi zorunlu olarak hareketi içerir. Peki, doğa bu hareketi nereden almıştır? d'Holbach'ın buna cevabı, hareketin kendiliğinden olduğu şeklindedir. Ona göre eğer insanlar, doğayı önyargısız incelemiş olsalardı maddenin kendi kuvvetiyle hareket ettiğine ve onu harekete geçirmek için herhangi başka bir dış itici güce gereksinim duymadığına çok daha önce ikna olurlardı. İnsanlar gözlerinin önünde olup bitenlere dikkat etselerdi, doğanın dışında onu harekete geçiren ve hareket içinde olamayacağına varsaydıkları, kendisinden farklı bir kuvvet aramazlardı. Eğer doğa ile tamamen edilgen, özelliklerden yoksun bir ölü madde kütlesini kastediyorsak hiç kuşkusuz onun hareketinin ilkesini bu doğanın dışında aramak zorunda kalırız; ama eğer doğa derken gerçekte ne olduğunu yani farklı parçaları farklı özelliklere sahip ve dolayısıyla bu özelliklere göre hareket içinde olan bir bütünü kastediyorsak, birbirleri üzerinde sürekli etki ve tepki durumunda olan, ağırlık yapan, ortak bir merkeze doğru çekilen, birbirini çeken ve iten, birleştiren ve ayıran ve sürekli çarpışmalarıyla ve yakınlaşmalarını gördüğümüz tüm cisimleri üretir ve ayırıştırır. Bu durumda hiçbir şey bizi gördüğümüz şeylerin ve fenomenlerin oluşumunu açıklamak için doğaüstü güçlere başvurmaya mecbur edemez.³⁶

d'Holbach'ın materyalist teorisinde madde, hem doğa adı verilen varlık alanındaki tüm zorunlu değişimlerin faili olarak varlık için, hem de bilginin temelini oluşturan duyuları yaratan güç olarak bilgi için bir temel teşkil eder. Ona göre maddenin dışında bir neden kabul edenler, bu nedenin varlığıyla maddeye anlam yükler ve maddedeki tüm hareketin bu neden tarafından ortaya konduğunu varsayarlar. Ancak, bu varsayım -maddenin bir başlangıcı olabileceği düşüncesi- şimdiye dek geçerli kanıtlarla desteklenememiştir. Oysa madde ve hareket, öncesiz-sonsuz bir yapıya sahiptir. “Yoktan varlığa gelmiş bir dünya” fikri ise yalnızca anlamsız bir ifade olarak kalır. Nitekim bu dönemin düşünsel karakterini belirleyen en önemli unsur, hiçlik kavramının reddedilmesidir. Hiçliğin felsefi bir önem kazanması ise ancak 19. yüzyılda mümkün olmuştur. Varlıkların kaynağını sorgulamak, zorlukları yalnızca ertelemek ve onları duyularımızın erişim alanının dışına çıkarmak anlamına gelir.³⁷

d'Holbach'ın mekanik materyalizmine göre, hareket maddenin ayrılmaz bir özelliğidir; bu nedenle dünyaya dışarıdan bir hareket ya da enerji aktarılmasına gerek yoktur. Kendi kendini yaratan ve ezeli-ebedi olan maddi evrende, madde ve hareketin toplam miktarı sabittir. Ancak, evrende sürekli bir değişim söz konusudur; bu değişim, yalnızca maddenin ve hareketin özgül formlarının -örneğin taşların, bitkilerin, hayvanların ve göksel cisimlerin- farklılaşması

³³ Sena, “HOLBACH, Paul-Henri-Dietrich Baron,” 448.

³⁴ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 41.

³⁵ Mehmet Fatih Doğrucan, “Büchner, Haeckel ve D'Holbach'ın Kısaca Materyalizmi,” 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 6, sayı: 17 (2017): 313.

³⁶ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 44-45.

³⁷ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 45.; Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi I-II*, 361.

şeklinde gerçekleşir.

d'Holbach, madde konusunda katı bir atomcu değildir. İlk moleküllerin varlığını kabul etmekle birlikte, öğelerin özünün bilinemez olduğunu savunur. Ona göre, bu öğelerin yalnızca birkaç niteliğini tanıyabiliriz. Maddenin tüm değişimleri, hareketin bir sonucudur. Hareket, şeylerin biçimlerini değiştirir, onları oluşturan molekülleri ayrıştırır ve bu molekülleri tamamen farklı varlıkların ortaya çıkışına ya da sürekliliğine katkıda bulunmaya zorlar.³⁸

d'Holbach, doğanın üç farklı dünyasında (katı, sıvı, gaz) hareketin yardımıyla madde moleküllerinde sürekli bir değiş tokuş, bir dolaşım olduğunu belirtir. Canlılar, birbirlerini tüketerek hayatta kalır ve büyür. Empedokles ve geleneksel felsefi görüşlerin en büyük başvuru kaynağı sayabileceğimiz dört unsur yani hava, su, toprak ve ateş gibi doğal unsurlar ise bu döngünün vazgeçilmez parçalarıdır. Ancak bu döngü, aynı zamanda bir yok oluş ve yeniden doğuş sürecidir. Maddeler bir araya gelerek yeni yaşam formları oluştururken, eski olanları da yok ederler. Bu sürekli değişim ve dönüşüm, doğanın en temel özelliklerinden biridir. d'Holbach'a göre doğanın hiç değişmeyen yürüyüşü, yani var olan her şeyin betimlemek zorunda kaldığı sonsuz döngü böyle bir şeydir. Var olan her şey, bu dansın ritmine uyarak sürekli bir değişim ve dönüşüm içindedir. Yıldızlar doğar, parlar ve söner; gezegenler oluşur, evrilir ve yok olur. Bu kozmik döngüde, madde ve enerji ne yaratılır ne de yok edilir; sadece biçim değiştirir. Doğa, bu dönüşüm sürecinde hem bir yıkıcı hem de bir yaratıcıdır. Yıldızların patlamalarıyla yeni elementler oluşur, gezegenlerin çarpışmalarıyla yenedünyalar doğar. Aynı zamanda, yaşamın ortaya çıkışı ve evrimi de bu döngünün bir parçasıdır. Basit moleküllerden karmaşık organizmalara kadar insan dahil her canlı, doğanın yaratıcı gücünün bir ürünüdür. Kısa ömrümüz boyunca, doğanın sunduğu imkânları kullanarak yaşar, üretiriz ve gelecek nesillere miras bırakırız. Ancak unutmamalıyız ki, biz de doğanın bir parçasıyız ve onun yasalarına uymak zorundayız.³⁹

d'Holbach, doğanın temelini madde olarak görme konusunda çağdaş materyalistlerle aynı görüştedir. Ancak maddenin nasıl değiştiği ve dönüştüğü konusundaki düşünceleri, daha çok antik çağ bilim anlayışına dayanmaktadır. Yani, modern bilimdeki gibi karmaşık ve detaylı bir madde dönüşümü anlayışı yoktur. Özellikle bu konudaki soyutlama ve genellemeleri, günümüzün deneysel olarak kanıtlanmış bilimsel bulgularından oldukça uzaktır.

d'Holbach'ın maddenin değişimiyle ilgili görüşleri incelendiğinde, ateşin tüm canlıların temel yapı taşı olduğu düşüncesinin felsefesinin önemli bir unsuru olduğu anlaşılır. Bu bağlamda, Epikuros ve Lucretius gibi atomcu filozofların izinden giden d'Holbach, ateş moleküllerinin evrendeki her türlü değişim ve dönüşümde merkezi bir rol oynadığını savunur. Ona göre bu moleküller, bazen açıkça görülebilir şekilde (örneğin yanma olaylarında), bazen de maddenin diğer bileşenleri içinde gizli olarak bulunur ve doğadaki pek çok olayı tetikler. Ancak d'Holbach'ın bu düşünceleri, kimya biliminin henüz modern anlamda kurumsallaşmadığı bir dönemde ortaya atılmıştır. Onun ve çağdaşlarının, maddenin yapısı ve değişimleri hakkındaki yaklaşımları, büyük ölçüde felsefi ve spekülatif nitelikteydi. Bu nedenle, d'Holbach'ın ateş konusundaki görüşleri de dönemin bilimsel ve entelektüel bağlamı içinde değerlendirilmelidir.

Ancak, d'Holbach'ın yaşadığı dönemi takip eden yıllarda, kimya alanında çığır açıcı gelişmeler yaşandı. Özellikle Priestley'in oksijeni keşfetmesi, yanma olayı hakkındaki anlayışımızı kökten değiştirdi. Lavoisier ise bu keşfi temel alarak, kimyanın temel yasalarını ortaya koyan deneyler gerçekleştirdi. Bu gelişmeler, d'Holbach'ın ateş hakkındaki görüşlerinin modern kimya açısından yetersiz kaldığını göstermektedir. Kısacası, d'Holbach'ın ateş hakkındaki görüşleri, 18. yüzyılın bilimsel anlayışının bir yansımasıdır. O dönemde ateş, evrendeki değişim ve dönüşümlerin temel nedeni olarak kabul ediliyordu. Ancak modern kimyanın gelişmesiyle birlikte, ateşin rolü daha net bir şekilde

³⁸ Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi I-II*, 361.

³⁹ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 53.; Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi I-II*, 362.

anlaşılmış ve d'Holbach'ın bazı görüşlerinin geçersiz olduğu ortaya çıkmıştır.⁴⁰

d'Holbach *Doğanın Düzeni* adlı eserinde doğa felsefesiyle ilgili son olarak, Voltaire'in kendisine karşı ilk ve şiddetli saldırısını yöneltmiş olduğu doğadaki düzen fikrinin kaynağını soruşturur. Ona göre “düzen” (*ordre*) sözcüğü başlangıçta sadece varlık ve eylem biçimleri bizimkilerle belli bir uygunluk gösteren bir bütünü ve bu bütünün farklı ilişkilerini algılama ve kolayca kavrama tarzımız anlamına gelmekteydi. Ancak d'Holbach düzen kavramının ilkel bir kavram olduğunu belirterek tarihsel bakımdan bir yanıla düşmektedir. Oysa bu kavram gerçekte çok daha sonraları ortaya çıkmıştır. İnsan daha sonra kendisine özgü olan tasarlama tarzını dış dünyaya yansıtmıştır. Fakat dünyada her şey aynı derecede zorunlu olduğu için, doğada hiçbir yerde “düzen” ile “düzensizlik” arasında fark olamaz. Bu iki kavram yalnızca zihnimizin ürünleridir. Bütün metafizik fikirlerle ilgili olarak söz konusu olduğu gibi, bizim dışımızda bu kavramlara karşılık gelen herhangi bir şey yoktur. Eğer buna rağmen bu kavramlar doğaya uygulanmak istenirse “düzen”den sadece değişmez doğa yasalarının meydana getirdiği düzenli olaylar dizisini anlamak gerekir. Buna karşılık “düzensizlik” sadece belli varlıkların anlık var olma biçimlerinde eylem biçimlerini “bozan” gerekli eylemleri ya da hareketleri belirtmek için kullanılan görelî bir terimdir. Ancak Doğanın kendisi bakımından mutlak anlamda herhangi bir “bozukluk” söz konusu değildir. Doğada ne düzen, ne de düzensizlik vardır. Biz, bizim varlığımıza uygun düşen her şeyde bir düzen, ona aykırı görünen her şeyde bir düzensizlik görürüz.⁴¹

d'Holbach'ın doğadaki düzen fikrine dair bu görüşlerinin doğrudan sonucu, doğada herhangi bir mucizenin olamayacağıdır. Mucizeler ya da doğaüstü etkiler olarak adlandırılan şeyler, eylem biçimini ya da nedenlerini bilmediğimiz ancak hayalgücümüzün ürünü olan doğa olaylarıdır.

Mucize (tansık) denilen, yani doğanın değişmez yasalarına aykırı olan etkilere gelince, böyle şeyler olanaksızdır; çünkü hiçbir şey, tüm doğayı durdurmadan ve onun eğilimini bozmadan varlıkların gerekli akışını bir an için bile durduramaz. Doğada harikalar ve tansıklar, yalnızca onu yeterince incelememiş olanlar ya da bütünü yok edilmeden ya da en azından özünü ya da eylem biçimini değiştirmeden yasalarının en küçük parçalarında bile asla çelişmeyeceğini düşünemeyenler için vardır.⁴²

d'Holbach Hobbes'un güçlü nominalizminin açmış olduğu yoldan ilerleyerek düzen, düzensizlik hatta zekâ ve rastlantı kavramlarının, görelî ve insanla ilgili öznel kavramlar olduğunu belirtir. Ona göre gerek her zaman bir amaç peşinde koşan bir zekâ fikrini gerekse bunun karşısı olan “rastlantı” fikrini biz kendimizden çıkartmaktayız. Evrenin kendisinin bir amacı olamaz. Çünkü onun kendi dışında yönelebileceği bir şey yoktur. Biz, bizim gibi kendi davranışlarının bilincinde, kendini korumaya, kendini uygun düzende sürdürmeye, bu amaca oluşmak için gerekli araçları kullanmaya uygun yetenekler gördüğümüzde, yani kendi tarzımızda örgütlenmiş varlıklara zeki deriz. Dolayısıyla zekâ dediğimiz yeti, onu atfettiğimiz varlıkta bildiğimiz bir amaca uygun hareket etme gücünden oluşur.⁴³ (d'Holbach, 2024, s. 68; Lange, 2016, s. 364). Ancak insan bir düşünce oluşturamadığı ya da düzenini algılayamadığı bir tarzda hareket eden ya da dizgesi kendisine uygun eylemlerle izlenemeyen görünür etkiler yaratan doğal nedenler konusundaki bilgisizliğini örtmek için rastlantı ya da şans sözcüğünü kullanır. d'Holbach'a göre körü körüne etkide bulunan nedenler yoktur. Etkilerini rastlantıya mal ettiğimiz doğanın güçlerini ve yasalarını bilmediğimiz için kör olan biziz.⁴⁴

⁴⁰ Mehmet Fatih Doğrucan, *Tanrı ile Kavga*, 18. yy. Fransız Aydınlanmasında D'Holbach Sistemi (Ankara: Altınordu Yayınları, 2019), 119-122.; Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi I-II*, 362.

⁴¹ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 63-64.; Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi I-II*, 363-364.

⁴² d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 66.

⁴³ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 68.; Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi I-II*, 364.

⁴⁴ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 71.

3. Fiziksel ve Ahlaki Bir Varlık Olarak İnsan

d'Holbach, varlık felsefesi bağlamında geliştirdiği mutlak materyalizm anlayışıyla, evrende yalnızca bir tek tözün bulunduğunu savunur. Ona göre, madde tüm mekânı doldurur ve bu nedenle tinsellik ya da tinsel bir tözden bahsetmek ne mümkün ne de anlamlıdır. O işte bu aynı bağlamda insanın, güçsüzlüğü ve bilgisizliği nedeniyle doğal nedenleri açıklayamadığı her durumda Tanrı ve ruh kavramlarını devreye soktuğunu söyler. Onun düşüncesine göre, canlı-cansız tüm varlıklar, ayın fiziksel kurallara uyarlar. Bitkiler ve hayvanlar, tıpkı evrendeki diğer her şey gibi, temel bir çekim gücü sayesinde bir arada tutulan parçacıklardan ibarettir. İnsan da bu genel kuralın bir istisnası değildir.

d'Holbach'a göre insan doğanın biçimlendirip bir araya getirdiği çok sayıdaki varlık arasında bir yer işgal eder. Özü yani onu diğer varlıklardan ayıran kendine özgü var oluş biçimi, onu basit ve karmaşık olan çeşitli eylem biçimlerine, çeşitli hareketlere duyarlı kılar. Yaşamı, yaşama ilkeleri olarak kanı, sinirleri, lifleri gibi kendi içinde nedenleri olan uzun bir gerekli ve bağlantılı hareketler dizisinden başka bir şey değildir. İnsan bedeninin hem görünür hem de içsel eylem biçimleri ne kadar mükemmel ne kadar gizemli görünürse görünsün ya da ne kadar karmaşık olursa olsun, onları yakından incelersek, onu tüm işlemlerinin, hareketlerinin, değişimlerinin, farklı durumlarının, doğurduğu geliştirdiği, yeteneklerle varsıllaştığı, çoğalttığı, bir süre koruduğu ve sonunda yok ettiği ya da biçim değiştirmelerine neden olarak parçalanmalarına yol açtığı, tüm varlıklar için geçerli olan aynı yasalar tarafından sürekli olarak düzenlenir.⁴⁵

İnsan başlangıçta parçaları biçimsiz, hareketliliği ve yaşamı gözümüzden kaçan, *duygu, zekâ, bilgelik, güç, akıl* vb. dediğimiz niteliklerin hiçbir izini görmediğimiz, tek kelimeyle algılanamaz bir noktadır. İnsanın doğumundan ölümüne kadar bize sunduğu tüm olaylarda, yalnızca doğanın tüm varlıklarında ortak olan yasalar uygun ve gerekli olan bir dizi neden ve sonuç görüyoruz. Tüm davranış biçimleri, duyguları, düşünceleri, tutkuları, istekleri, eylemleri özelliklerinin ve onu hareket ettiren varlıklarda bulunanların zorunlu sonuçlarıdır.⁴⁶

İnsan türündeki varlıklar, diğerleri gibi, iki tür harekete duyarlıdır; bazıları tüm vücudun ya da bazı bölümlerinin gözle görülür biçimde bir yerden başka bir yere nakledildiği kütle hareketleridir, diğerleri içsel ve gizli hareketlerdir, bazıları bizim algılayabildiğimiz, bazıları ise bizim bilgimiz olmadan oluşan ve ancak dışarıda yarattıkları etkilerle sezilebilen hareketlerdir. İnsan denen son derece karmaşık makinede, özelliklerinde çok çeşitli, oranlarında ve hareketlerinde çok farklı olarak en karmaşık türden olur, yavaşlığı ve hızlılığı, ait olduğu kişilerin gözlemlerinden sıklıkla çıkar.⁴⁷

Tinsel (*manevi*) ve fiziksel (*maddi*) olmayan, ölümsüzlük gibi kavramlar, insanın kendi doğasına dair geliştirdiği düşüncelerden türemiştir. Kısaca, insan, içinde barındırdığına inandığı ve görünür tüm eylemlerinin gizli ilkesi olduğunu varsaydığı bilinmeyen bir gücün niteliklerini tanımlamak ve incelemek için zamanla bu belirsiz ve soyut kavramları icat etmiştir. Bu süreçte, insan kendisini ikiye bölmüş; varlığını, birbirine hiçbir şekilde benzemeyen iki farklı doğanın akıl almaz bir birleşiminden oluşan bir bütün olarak görmeye başlamıştır. İnsan, kendisinde iki farklı “madde”yi ayırt etmiştir: İlki, gözle görülür şekilde kaba varlıkların etkisinde olan, fiziksel ve maddi bir yapı olan bedendir. İkincisi ise, daha saf ve soyut bir özden oluştuğu varsayılan ve bedeni hareket ettirdiği düşünülen tinsel (*manevi*) bir güçtür. Bu güç “tin” ya da “ruh” olarak adlandırılmıştır. Birinin işlevleri fiziksel, cismani, maddi olarak tanımlanırken, diğerinin işlevleri tinsel (*spirituelles*) ve entelektüel (*intellectuelles*) olarak kabul edilmiştir. Bu ayrım sonucunda, fiziksel insan ile ahlaksal insan kavramları ortaya çıkmıştır; biri bedensel işlevlerle, diğeri ise düşünce ve ahlakla ilişkilendirilmiştir.⁴⁸

⁴⁵ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 343.; d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 72-73.

⁴⁶ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 73.

⁴⁷ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 75.

⁴⁸ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 76.

d'Holbach'a göre filozoflar tarafından benimsenen bu ayrımlar, yalnızca gereksiz varsayımlara dayanmaktadır. Ancak doğa, insanın kendisinde ve onu etkileyen tüm nesnelerde, çeşitli özelliklerle donatılmış, çeşitli biçimlerde değiştirilmiş ve bu özellikler nedeniyle hareket eden maddeden başka bir şey olmadığına işaret eder. Ona göre insan organize bir bütündür, çeşitli maddelerden oluşan; doğanın diğer tüm ürünleri gibi, genel ve bilinen yasalara olduğu kadar, kendisine özgü ve bilinmeyen yasalara ya da hareket biçimlerine de uyar.⁴⁹

Bütün bunlardan sonra d'Holbach insanı şöyle tanımlar:

O [insan], belli bir düşünme, hissetme tarzına uygun, kendisine, organizasyonuna, içinde toplanmış bulunan o özel madde bileşimine özgü bazı tarzlarda değişiklik yapma yeteneğine sahip; kendine özgü bir biçimde örgütlenmiş maddi bir varlıktır.⁵⁰

Anlaşıldığı üzere d'Holbach'a göre madde biricik tözdür, ruhsal olan onun belli bir hareket biçimidir. Peki, düşünce için geriye ne kalıyor? Hiç! Bir varlığın gölgesi bile değil! d'Holbach burada modern felsefenin Descartes'tan bu yana en çok eğildiği probleme geri döner: Zihin-beden problemine. Bu problemin Descartes, Spinoza, Malebranche, Leibniz ve Berkeley tarafından farklı şekillerde cevaplandığı bilinmektedir. *Doğanın Düzeni*'nin yazarı buradan spiritüalizm ve idealizme taban tabana zıt bir tarzda sıyrılır: madde yalnızca maddeye etki edebilir; o halde maddeden başka hiçbir şey yoktur. Görülmeyen zihinsel bir töze kaçış, ancak ilkelerin açıklama tarzı olabilir.⁵¹

d'Holbach'a göre, ruh-beden ilişkisi bağlamında, önceki düşünürler insanda iki ayrı tözün varlığını boş yere varsaymışlardır. Bu düşünürler, insanın içinde görünmez bir şekilde hareket eden şeyin, dışında hareket edenden özsel olarak farklı olduğunu iddia etmiş ve bu görünmez hareket edene zekâ, tin (*esprit*) ya da ruh (*ame*) adını vermişlerdir. Ancak d'Holbach'a göre, insanda bedenden ayrı ve maddi olmayan bir töz olduğunu düşünenler, kendilerini tam olarak anlayamamışlardır. Onlar, aslında hakkında doğru bir fikre sahip olamayacakları soyut ve olumsuz bir niteliği hayal etmekten öteye geçememişlerdir.

İnsan, karmaşık bir makine gibidir ve içsel işleyişi gözle görülmese de, doğanın temel yasalarına tabidir. Kendi kendisini hareket ettirebildiği ve doğa yasalarından bağımsız kararlar alabildiği düşüncesi, uzun yıllardır insanın doğası hakkında yanlış bir anlayışa yol açmıştır. Bu düşünceye “iradeci” veya “tinselci” yaklaşım denir. d'Holbach'a göre, dikkatli gözlem ve titiz araştırmalar sayesinde bu yanılgıyı aşabiliriz. İnsanı maddi ve manevi olarak iki ayrı parçadan oluşan bir varlık olarak görme anlayışı olan “düalizm” de bu sayede ortadan kalkar.⁵²

d'Holbach'ın görüşüne göre, ruh da tıpkı vücut gibi belirli işlevleri olan maddi bir yapıdır. Duyularımız üzerinde yalnızca madde etkide bulunabilir ve bu etki olmaksızın hiçbir şey kendini bize tanıtamaz. Bu nedenle, zihinsel ya da entelektüel yetilerimizin, bedenimizin organizasyonundan kaynaklanan hareket ve işleyiş biçimleri olduğunu kabul etmekten başka bir çare yoktur. Bedenin işleyişini incelemek, zihinsel süreçlerimizin kaynağını anlamak için yeterlidir. Böylece, ruhumuza atfedilen tüm işlemlerin, aslında duyarsız, boyutsuz ve tinsel bir tözün değişimleri ya da modifikasyonları olduğu iddiasının yanlış olduğu ortaya çıkar.⁵³

Yaşayan insanda gördüğümüz ilk yeti, diğer tüm yetilerin kendisinden kaynaklandığı duygudur (*sentiment*). Duygu, canlı bedenlerin belirli organlarına özgü bu organlar üzerinde etkide bulunan ve beyne dürtü ya da şok ileten maddi bir nesnenin varlığının neden olduğu belirli bir hareket biçimidir. İnsan yalnızca vücuda yayılmış sinirlerin yardımıyla duyumsar ki bu deyim yerindeyse, yalnızca büyük bir sinirdir ya da dalları, gövde tarafından iletilen köklerin hareketini deneyimleyen büyük bir ağaca benzer. İnsanda sinirler beyinde bir araya gelir ve kaybolur. Bu iç

⁴⁹ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 76-77.

⁵⁰ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 77.

⁵¹ Ewald, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, 138-139.

⁵² Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, 343.

⁵³ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 91.

organ, duygunun gerçek yeridir, ağının ortasında asılı olduğunu gördüğümüz örümcek gibi ağ uçlarının gönderdiği uyarılarla bedende oluşan tüm değişikliklerden anında haberdar olur. Deneyimler bize insan vücudunun beyinle iletişimi kesilen bölümlerinde hissetmeyi bıraktığını gösteriyor, bu organın kendisi ne zaman dengesizleşse ya da çok canlı bir biçimde etkilense, çok az hisseder ya da hiç hissetmez.⁵⁴

d'Holbach'a göre bütün ruhsal ve entelektüel yetenekler, iç organlarda dış etkilerle gerçekleşen bir değişim olan *duyulardan* kaynaklanır. *Sensations* (duyumlar), *perceptions* (algılar), *idées* (düşünceler), yalnızca üzerlerinde etkiye bulunan şeylerin dış organlar üzerinde yaptığı izlenimler sonucunda iç organlarda meydana gelen değişiklikleri belirten terimlerdir. Kendi başlarına ele alındığında bu değişimlere *sensation* (duyum), iç organın algıladığı ya da ayırt ettiği anda *perception* (algı), iç organ bu değişiklikleri onları üreten nesneyle ilişkilendirildiğinde *idée* (düşünce) denir.⁵⁵ Bu nedenle her duyum, duyu organlarımıza verilen bir şoktan başka bir şey değildir; her algı beyne yayılan bir şoktur; her düşünce, duyum ve algının kendisine bağlı olduğu nesnenin imgesidir. Buradan anlaşılmaktadır ki eğer duyularımız harekete geçmezse ne duyumlara, ne algılara, ne de düşüncelere sahip olabiliriz.

d'Holbach, duyum, algı ve düşünceyi açıkladığı tarzda, hafıza, hayal gücü ve iradeyi ele alır. Ona göre bellek ya da hafıza, beynin aldığı değişiklikleri kendi içinde yenileme ya da daha doğrusu, dış nesnelerin ürettiği duyumlar, algılar, düşünceler tarafından yerleştirildiği duruma benzer bir duruma geri getirme becerisidir. Hayal gücü ise beynin dış nesnelerin duyumlar üzerindeki etkisiyle aldığı modele göre kendini değiştirme ya da yeni algılar oluşturma yetisinden başka bir şey değildir.⁵⁶ İradeye (*volonte*) gelince o, beynimizin eyleme, yani vücudun organlarını hareket ettirerek, ona zarar veren şeyi uzaklaştırmak için varlığına benzer bir biçimde onu değiştiren şeyi elde etmeye yönelik bir değişikliktir. Bu organların duyarlı olduğu çeşitli yetilerin bir araya gelmesine zekâ (*intelligence*) adı verilmiştir.⁵⁷ Kısacası bütün zihinsel ve ahlaki yeteneklerin temeli, maddidir.

Nihayet bütün bu yetilerden sonra d'Holbach akıl yetisini ele alır ve onu şöyle tanımlar: "Akıl (*esprit*) beynin kendine özgü yetileri uyguladığı belirli bir moda verilen addır."⁵⁸ Ona göre akıl, deneyimler edinme ve bu deneyimlerden yola çıkarak geleceğe dair tahminlerde bulunma yeteneğimizdir. Bu tahminlerin amacı, zararlı olanları uzaklaştırıp yararlı olanları yaklaştırarak varoluşumuzun ve eylemlerimizin nihai hedefi olan mutluluğu sağlamaktır.⁵⁹

Bu ifadeler doğrultusunda, d'Holbach'ın yirminci yüzyılda ortaya çıkan davranışçılık akımının önemli öncülerinden biri olarak görülebileceği söylenebilir. Hem d'Holbach hem de davranışçılar, gözlemlenebilir ve ölçülebilir davranışlara odaklanır; içsel zihinsel süreçlerden ziyade dışarıdan gözlemlenebilen davranışlara öncelik tanırırlar. Ayrıca, her iki yaklaşım da çevrenin insan davranışları üzerindeki belirleyici etkisine vurgu yapar. d'Holbach, insan davranışlarının doğanın zorunlu yasalarının bir sonucu olduğunu öne sürerken, davranışçılar bu davranışların öğrenme, koşullanma ve diğer çevresel faktörler tarafından şekillendiğini savunur. Her iki anlayış da insan davranışlarının belirlenmiş olduğu fikrinde birleşir ve bireylerin özgür iradeleriyle değil, geçmiş deneyimlerin ve çevresel koşulların etkisiyle hareket ettiğini öne sürer.

Kısacası d'Holbach'ın materyalist ve determinist görüşleri, davranışçılığın temel prensipleriyle büyük ölçüde örtüşür. Her iki yaklaşım da insanı doğanın bir parçası olarak görür ve zihinsel süreçleri fiziksel süreçlere indirgeme eğilimindedir.

⁵⁴ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 91.

⁵⁵ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 94.

⁵⁶ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 97.

⁵⁷ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 98.

⁵⁸ d'Holbach, *Doğanın Düzeni*, 98.

⁵⁹ Ewald, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, 139.

d'Holbach ayrıca *La Morale Universelle (Evrensel Ahlak)* adlı eserinde, insanın duyum (*sentiment*), zekâ (*intelligence*) ve akıl (*esprit*) yetilerini bir araya getirerek, “insan, duyarlı, zeki ve akıllı bir varlıktır”⁶⁰ şeklinde ifade eder. Bu tanımla, insanın hem duygusal hem de rasyonel yönlerini birleştiren karmaşık ve çok yönlü doğasına dikkat çeker. Eserde ayrıca, insanın bu üç yeteneği bir arada kullanılarak erdemli ve mutlu bir yaşam sürebileceği vurgulanır. Bu bağlamda d'Holbach, ahlakı da “mutluluğu arayan ve kendi gibi varlıklarla ya da benzer arzulara sahip bireylerle toplum içinde yaşayan mantıklı, zeki bir varlığın akıl yoluyla üstlendiği yükümlülüklerin bilgisi”⁶¹ olarak tanımlar. Bu yaklaşım, insanın hem duygusal hem de akılcı yönlerinin, onun toplumsal ve ahlaki gelişimine katkı sağladığını ortaya koyar.

d'Holbach, öte yandan ahlak temeline dayanan bir yönetim anlayışını savunur ve devletin temel görevinin, aydınlanmış öz-çıkarcı, bireyin kendini sevmesi ve kendi hazzını araması üzerine kurulu bir sosyal etiği yaygınlaştırmak ve güçlendirmek olduğunu belirtir. Bu doğrultuda, devletin toplumun refahı ve yurttaşların mutluluğunu sağlamaya yönelik erdemleri oluşturmak ve geliştirmek için elinden geleni yapması gerektiğini vurgular. Bu düşünceler ışığında, ideal yönetim biçimi olarak etokrasiyi benimser. d'Holbach'a göre, toplum ve bireyleri arasında, yazılı olmayan ve sürekli yenilenen bir toplumsal sözleşme bulunmaktadır. Bu sözleşmenin temel amacı, yurttaşların haklarını karşılıklı güvence altına almaktır. En kutsal haklar ise özgürlük, mülkiyet ve güvenliktir. Ancak mutlu olmak için, d'Holbach'a göre mülkiyet sahibi ya da zengin olmak yetmez; varlıkları, açıkça mutluluk getirecek biçimde kullanmayı da bilmelidir. Mutlu olmak, özgür olmak için yeterli değildir. Özgürlüğü kötüye kullanmamalı, onunla adaletle aykırı bir şey yapmamalıdır.⁶²

d'Holbach, mutluluk temelli bir etik anlayışı geliştirerek, hiçbir insanın başkalarının yardım ve desteği olmadan mutlu olamayacağını savunur. Ona göre, ahlaki kurallar bireyin özel çıkarlarından türemekte ve kişinin mutluluğu, başkalarının mutluluğuyla doğrudan bağlantılı olduğu için, bireyin genel refahı yükseltmesi aslında kendi yararınadır. Bu doğrultuda etik, bireyin mutluluğunu toplumun refahı aracılığıyla sağlayacak insani iş birliğinin bilimi olmak durumundadır. d'Holbach'ın yararçı etik çerçevesinde ideal toplum modeli, aslında mevcut burjuva toplumunun idealize edilmiş bir versiyonudur. O, eylemin temel akli motivasyonunun bireyin kendi hazzı, öz-çıkarcı ve mutluluğunun peşinden gitmesi olduğunu öne sürer. İyi düzenlenmiş bir toplumda, bireyin kişisel mutluluğunu arayışı sosyal otorite tarafından engellenmemelidir. Eğer öz-çıkarcı ile ahlaklılık arasında bir çatışma varsa, bu bireylerin ahlaki zaaflarından değil, toplumsal düzenin kusurlarından ve eğitimin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle insanlara erdemleri, yanlış ve doğruları, nitelik ve yetenekleri vermek için eğitime ihtiyaç vardır.⁶³

Sonuç olarak, D'Holbach'ın birey merkezli ancak toplumun refahını önceleyen düşüncesi, özel çıkar ile kamu yararı arasında esasen bir çatışma bulunmadığını ileri sürece kadar ileri gider. Ona göre, doğru toplumsal düzen ve eğitim sağlandığında, bireysel mutluluk ile toplumsal refah birbirini destekleyen unsurlar haline gelecektir.

Sonuç

d'Holbach'ın *Doğanın Düzeni, Evrensel Ahlak ve Toplumsal Dizge* gibi eserlerde ortaya koyduğu düşünceler, 18. yüzyılın entelektüel ortamında materyalist felsefenin güçlü bir savunusunu yaparak, dönemin düşünsel iklimine derin bir etki bırakmıştır. Dönemin düalist görüşlerine ve tinsel varsayımlarına karşı çıkarak, doğanın yasalarını merkeze alan bir dünya görüşü sunmuştur. Bu yaklaşım, insanın mutluluğunu, doğanın sunduğu imkânların anlaşılması ve rasyonel bir temele oturtulması gerektiği fikrine dayandırmıştır.

⁶⁰ Baron d'Holbach, *La Morale Universelle ou les devoirs de l'homme fondees sur sa nature* (Paris: Chez De Bure, 1823), 4.

⁶¹ d'Holbach, *La Morale Universelle ou les devoirs de l'homme fondees sur sa nature*, 1.

⁶² Baron d'Holbach, *Systeme social, ou Principes naturels de la morale et de la politique* (London: Tome Second, 1773), 67.

⁶³ d'Holbach, *Systeme social, ou Principes naturels de la morale et de la politique*, 15.

d'Holbach'ın *Doğanın Düzeni* adlı eserinin birkaç temel noktası, modern bilimsel ve felsefi tartışmalar bağlamında yeniden ele alınabilir. Öncelikle d'Holbach'ın doğa yasalarını temel alan materyalist anlayışı, insanın mutluluğa ulaşmasının anahtarı olarak öne çıkmıştır. Mutluluğa ulaşmanın yolu, doğayı anlamaktan ve deneyimden geçer. Bu nedenle d'Holbach, bilgi edinme sürecinde doğa felsefesine ve empirizme büyük önem vermiştir. Ancak, modern dünyada çevresel krizler, teknolojik gelişmelerin etik sonuçları ve toplumsal eşitsizlik gibi konular, bu görüşün yeniden yorumlanması gerektiğini göstermektedir. Doğanın düzenini anlamak kadar, onu koruma ve sürdürülebilir bir şekilde kullanma konuları da artık merkezi bir öneme sahiptir. Bu bağlamda d'Holbach'ın fikirleri, sürdürülebilirlik ve ekolojik felsefe alanındaki tartışmalara materyalist bir bakış açısıyla katkı sağlayabilir.

d'Holbach'ın zihinsel süreçlerin maddi temellere dayandığı görüşü, nörobilim ve psikoloji alanındaki çağdaş gelişmelerle desteklenmiştir. Ancak, modern bilim, zihin ve madde arasındaki ilişkiyi açıklamak için daha karmaşık ve çoğulcu yaklaşımlar geliştirmiştir. Bu bağlamda, d'Holbach'ın materyalist açıklamaları, nöroetik, bilinç çalışmaları ve yapay zekâ gibi alanlardaki yeni sorulara ışık tutabilecek şekilde genişletilebilir.

d'Holbach'ın düzen, düzensizlik, zekâ ve rastlantı gibi kavramların insana özgü soyutlamalar olduğu tespiti, bugün bilim felsefesi ve bilişsel bilimler açısından önemli bir tartışma alanıdır. İnsan bilincinin doğayı algılama biçimi, yalnızca felsefi değil, aynı zamanda kültürel ve teknolojik bağlamlarda da yeniden düşünülmelidir. Ayrıca *Evrensel Ahlak*, *Toplumsal Dizge* ve *Doğal Siyaset* gibi eserlerindeki düşünceleri insan doğasına dair evrensel bir anlayış sunarken, aynı zamanda bireyin ve toplumun gelişimine yönelik pratik bir rehber niteliği taşır. Ancak bu fikirlerin günümüzde etkili bir şekilde uygulanabilmesi için, modern bilimsel keşifler ve etik tartışmalarla harmanlanarak yeniden yorumlanması gerekmektedir. Bu sayede, d'Holbach'ın mirası, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde mutluluk ve refah arayışına katkı sağlamaya devam edebilir.

Sonuç olarak, d'Holbach'ın görüşleri, yalnızca kendi dönemine ışık tutmakla kalmamış, aynı zamanda insan doğasına dair rasyonel bir anlayış geliştirmek için evrensel bir temel sunmuştur. Bu görüşler, çağımızda hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bilgi arayışına ve mutluluk anlayışına rehberlik etmeye devam edebilir. Ancak, günümüzün karmaşık sorunlarına yanıt verebilmek için bu düşünceler, modern bilimsel ve etik perspektiflerle yeniden değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Cassirer, Ernst. *The Philosoph of the Enlightenment*. Çevirenler: Fritz C. A. Koelln ve James P. Pettegrove, USA: Princeton University Press, 1951.
- Cevizci, Ahmet. *Aydınlanma Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Copleston, Frederick. *Aydınlanma, Fransız Aydınlanmasından Kant'a*. Çeviren: Aziz Yardımlı, C. 6/1. İstanbul: İdea Yayınevi, 1996.
- Çiğdem, Ahmet. *Aydınlanma Düşüncesi*. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- Doğrucan, Mehmet Fatih. "Büchner, Haeckel ve D'Hollbach'ın Kısaca Materyalizmi," *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 6, sayı: 17 (2017): 307-314.
- . *Tanrı ile Kavga, 18. yy Fransız Aydınlanmasında D'Hollbach Sistemi*. Ankara: Altınordu Yayınları, 2019.
- Ewald, Oscar. *Fransız Aydınlanma Felsefesi*. Çeviren: Gürsel Aytaç, 2. bs. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013.
- Holbach, Baron d'. *Doğanın Düzeni*. Çeviren: Kadir Paksoy, İstanbul: Doruk Yayınları, 2024.
- . *La Morale Universelle ou les devoirs de l'homme fondees sur sa nature*. Paris: Chez De Bure, 1823.
- . *Systeme social, ou Principes naturels de la morale et de la politique*. London: Tome Second, 1773.
- Kant, Immanuel. "Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt" *Immanuel Kant Seçilmiş Yazılar* içinde, Çeviren: Nejat Bozkurt, 311-21. 2. bs. İstanbul: Sentez Yayınları, 2015.
- Küçükalp, Kasım ve Ahmet Cevizci. *Batı Düşüncesi, Felsefi Temeller*. İstanbul: İsam Yayınları, 2010.
- Lange, Friedrich Albert. *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi I-II*. Çeviren: Ahmet Arslan, İstanbul: Sentez Yayınları, 2016.
- Russ, Jacqueline. *Felsefe Tarihi 3, Aklın Zaferi*. Çeviren: İsmail Yerguz, C. 3. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Schmidt. "Enlightenment" in *Encyclopedia of Philosophy*, Editör: Donald M. Borchert, 3:242-48. 2. bs. USA: Macmillan Reference, 2005.
- Sena, Cemil. "HOLBACH, Paul-Henrl-Dietrich Baron" *Filozoflar Ansiklopedisi* içinde, 2:445-50. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.
- Taşçı, Serdar. "Aydınlanma(nın) Felsefesi," *Toplumbilim Dergisi* sayı: 11 (2000): 131-34.
- Timuçin, Afşar. *Düşünce Tarihi 2, Gerçekçi Düşüncenin Gelişimi*. 6. bs. İstanbul: Bulut Yayınları, 2012.